

PTAČÍ PARKY ČSO – OÁZY ŽIVOTA A BIODIVERZITY

MARTIN BACÍLEK, BŘENĚK MICHÁLEK

PTAČÍ PARKY ČESKÉ SPOLEČNOSTI ORNITOLOGICKÉ, KTERÉ ZAČALY VZNIKAT PŘED VÍCE NEŽ PATNÁCTI LETY, JSOU STÁLE VIDITELNĚJŠÍM FENOMÉNEM ÚZEMNÍ OCHRANY PŘÍRODY. V SOUČASNÉ DOBĚ UKAZUJÍ MOŽNOSTI NESTÁTNÍ OCHRANY PŘÍRODY PŘI OCHRANĚ A ZEJMÉNA OBNOVĚ CENNÝCH STANOVÍŠŤ. PARKY JSOU TAKÉ DŮKAZEM STÁLE ROSTOUcíHO ZÁJMU VEŘEJNOSTI O OBNOVU VZTAHU ČLOVĚKA S PŘÍRODOU.

MARTIN BACÍLEK

V České společnosti ornitologické působí na pozici vedoucího oddělení územní ochrany ptáků. Jednou z jeho hlavních činností je strategický rozvoj ptačích parků.

BŘENĚK MICHÁLEK

V České společnosti ornitologické dlouhodobě působí jako správce ptačích parků. Zajišťuje jednání s vlastníky, administrativu, ale i budování stezek a dohled nad pastvou velkých kopytníků. Je přímo odpovědný zejména za rozvoj Josefovských luk.

Historie územní ochrany ptactva je poměrně dlouhá. Na našem území se v minulosti objevovaly a zase zanikaly nepočtené malé soukromé rezervace pro ptáky už minimálně od začátku 20. století. Nešlo o komplexně pojatou aktivní ochranu ekosystémů, ale spíše o výseče krajiny, kde byl ptákům dopřáván klid a nabízena potrava v krmítkách, umísťována pítka s vodou apod. Vlivem nepřejících, a hlavně měnících se politických režimů a dalších faktorů se tu žádná z nich neudržela. V anglosaských zemích, a především v západní Evropě jsou však již dlouho samozřejmou součástí aktivit občanské společnosti a efektivní ces-

tu ochrany nejen ptactva, ale celých funkčních stanovišť. Dle vzoru britské Royal Society for Protection of Birds (RSPB) nebo německé Naturschutzbund Deutschland (NABU) i Česká společnost ornitologická (ČSO) začala v porevoluční době uvažovat o vytvoření své vlastní ptačí rezervace. Impulzem pro první z nich byly v roce 2002 nečekaně získané volné finanční prostředky k možnému nákupu prvních pozemků. V dalších letech se začaly objevovat první návrhy lokalit pro její zřízení. Místo, které nejvíce naplňovalo představy prvního ptačího parku, navrhli východočeští ornitologové. Mokřadní lokalita, do-

Exmoorští koně jsou cennými pomocníky v ptačím parku Josefovské louky. Zde spásají porost u vytvořené soustavy velkých tůní, tzv. ptačnicku. Foto: Ludmila Korešová

statečně rozlehlá, s vykoupitelnými parcelami, snadno přístupná, a obohacená o historicko-technický prvek v podobě historického zavlažovacího systému využitelného k ochraně přírody: louky pod pevností Josefov u Jaroměře.

PRVNÍ PTAČÍ PARK ČSO

Přestože se na přelomu tisíciletí objevují první příklady vzniku nestátních chráněných území ze strany některých nevládních organizací, velké soukromé rezervace byly v Česku dlouho neznámou věcí. ČSO se v roce 2006 rozhodla vydat cestou výkupu pozemků do svého vlastnictví na předem vymezeném relativně rozsáhlém (cca 80 ha) území. Finance na výkup Josefovských luk měli poskytovat podporovatelé projektu, hlavně členové ČSO a další příznivci ochrany přírody. Poměrně ambiciózní vykoupení do neznáma se shledalo s úspěchem. Neustálý nárůst zájmu podporovatelů dokládá, že hnací finanční síla záměru byla vybrána dobře. Z prvních nesmělých a skromných darů jsou dnes dary pravidelné, často čítající desítky, někdy dokonce i stovky tisíc korun. Dárcovská komunita se stále rozrůstá a stále vzrůstá i její zájem pomáhat nejen finančně, ale i přímo na místě.

Ani ochota prodávat pozemky na předurčeném území nebyla samozřejmostí, což si ČSO uvědomovala. Bylo třeba překonat nedůvěru vlastníků i zemědělců, kteří na většině zájmového území hospodařili. Bez intenzivní práce s veřejností i s úřady by se projekt ani nemohl rozjet. Samostatnou kapitolou pak byla myšlenka obnovy starého zavlažovacího systému, který tu skoro celé 20. století sloužil k vyšší produkci trávy, ale v době úvah o ptačím parku už byl v dezolátním stavu. Obnova závlah byla byrokratickým oříškem nejen kvůli povolení k nakládání s vodami, ale i z důvodu nesnadného přesvědčování hospodářů, že závlaha nebude znemožňovat hospodaření. V plánu totiž byl úplně jiný režim závlah, než jaký se provozoval pro zvýšení produkce trávy. Ten původní umožňoval po krátkých periodách „podhánění“ vodou až pět sečí za sezónu. My jsme ale jako prioritní skupinu ptáků parku určili dramaticky ubývající luční ptáky a ti, pokud se tu nějak zdržovali, neměli během intenzivní produkce trávy šanci vyhnízdit. Naše zamýšlené zavlažování spočívalo v jarním zaplavení a zadržení vody po co nejdelší dobu, tak

V ptačích parcích Josefovské louky (na obr.) a Kosteliska pravidelně probíhají oblíbené vzdělávací programy pro školy. Foto: ČSO

aby tu byly mokřiny po celou dobu hnízdění, která mohla kolidovat s obdobím senoseče.

V roce 2014, kdy se nám s posvěcením úřadů podařilo poprvé uměle zavlažovat, jsme hned měli možnost pozorovat nárůst počtu protahujících bahňáků a dalších mokřadních ptáků. S postupným zarůstáním lokality však ptáci mizeli. Pro hnízdění lučních bahňáků, kteří jsou hlavními cílovými druhy, bylo zapotřebí udělat více. Mělké stržení drnu na několika na sebe navazujících podmačených plochách vedlo k dalšímu navýšení druhů využívajících ptačí park jako tahovou zastávku, ale hlavně k prvnímu úspěšnému hnízdění čejek chocholatých. Možností bylo pokračovat v mechanickém narušování drnu a hloubení mělkých tůní, ale sukcesí mnohem lépe potlačí, jak říká odborná literatura a zkušenosti zahraničních kolegů z mokřadních rezervací, jediné pastva velkých kopytníků. Shodou okolností jsme se trefili do doby, kdy se v Česku zaváděla tzv. přirozená pastva, tj. pastva velkých soběstačných kopytníků, ekvivalentů původních, ale dnes vyhubených druhů spásáčů. Prvními byli koně z anglického Exmooru (tzv. Exmoorští pony), považovaní spolu s koňmi Převalského za nejbližší příbuzné původních divokých koní. Poté, co jsme si v jedné belgické rezervaci ověřili, že mohou bezproblémově existovat v mokřadním prostředí, jsme vypustili v roce 2018 koně vypůjčené od organizace Česká krajina na Josefovské louky. Ten samý rok byl dokon-

čen velký komplex tůní speciálně tvarovaných pro potřeby bahňáků. Oba tyto počiny byly zlomem ve vývoji parku. Louky tak získaly stálé vodní plochy a hlavně ideální způsob údržby z hlediska biodiverzity. Luční bahňáci, kteří vyžadují krátkou a pestrou vegetaci, což je v mokřadu při strojním sečení obtížně dosažitelné, zareagovali intenzivnějším a úspěšnějším hnízděním. Koně kontinuálně zajišťující minimální výšku porostu vytvořili dokonce podmínky pro hnízdění vodouše rudonohého, který ve východních Čechách několik desítek let nehnízdil. V současnosti tu jsou až tři hnízdící páry. Ze čtyř hlavních cílových druhů tu tak již tři hnízdí (čejka chocholatá, bekasina otavní a vodouš rudonohý) a každým rokem navyšují své počty. Tím čtvrtým zůstává břehouš černoocasý, jehož úspěšné hnízdění v Česku v posledních letech bohužel nebylo potvrzeno nikde. V letošním roce vznikl 3 ha velký centrální ptačník, který propojil soustavu tůní a stal se ihned lákadlem pro táhnoucí i hnízdící ptáky. První zaznamenané hnízdění plachého jeřába popelavého v parku potvrzuje, že obnovené mokřady mohou skvěle sloužit ptákům i lidem.

NOVÉ PTAČÍ PARKY

Pokud se podařilo z většiny vykoupit a zdárně přeměnit osmdesátihektarové mokřadní louky ve východních Čechách, proč se o to nepokusit i v ostatních regionech Česka? Sounáležitost dárců a dalších podporovatelů s ptačím parkem ve vlast-

ním kraji, spolupráce s místní pobočkou ČSO, možnost čerpání na region vázaných dotací na terénní opatření pro ptáky a celkově efektivita vlastněné a vlastními způsoby řízené rezervace byly důvody pro vyhlášení výzvy k navrhování dalších lokalit pro nový ptačí park ČSO v roce 2019. Sešlo se na šedesát různě kvalitních návrhů. Z nich ČSO nevybrala jedno místo, ale hned tři, které splňovaly podmínky potenciálu podpory ohrožených druhů ptáků a vhodnosti lokality pro vlastnictví ČSO bez rizika budoucího ohrožení záměru.

BRÁNA DO JIŽNÍCH KRAJŮ

Zkušený a zapálený tým jihomoravských ornitologů se zapojil do rozvoje velkého (přes 100 ha) ptačího parku Kosteliska v nivě řeky Kyjovky u Dubňan. Poloha na teplé jižní Moravě na významné tahové cestě a mokřadní charakter s pestrými přechody do suchých stanovišť garantují výraznou diverzitu ptactva i ostatních skupin živočichů. Prvními úkoly byl postupný výkup pozemků, úpravy již fungujících dílčích mokřadů, redukce invazních rostlin, které pokrývají podstatnou část zájmového území, sekání trávy, kácení náletových dřevin a následné zavedení pastvy ovcí a uherského stepního skotu, což se podařilo v roce 2022. Pestrá mozaika vodních ploch, pastvin, luk a lesíků v jinak převážně vyprahlé zemědělské krajině Hodonínska sem láká mnoho ptáků za potravou i k rozmnožování. Další prioritou proto bylo rozšíření a příprava vhodných hnízdišť pro cílové druhy bahňáků, a to především na zaplavované orné půdě, kterou nazýváme

*Ptačí park Kosteliska hostí velké množství vodních ptáků, na fotografii převažují husy velké.
Foto: Ondřej Ryška*

Ptačí pole. Za největší úspěch loňského roku považujeme vyhníždění velmi skryté žijícího chřástala malého a sýkořice vousaté. Hnízdí zde také husa velká, čejka chocholatá, bukač velký, vodouš rudonohý nebo pisila čáponohá. Díky lesům, které částečně do parku zasahují, je rezervace důležitá i pro lesní druhy a druhy přechodových stanovišť. Velkou ornitologickou senzací byl vloni dlouhodobý pobyt orlíka krátkoprstého, potravního specialisty, který se živí především hady, ještěrkami a obojživelníky. Že se díky péči ČSO lokalita postupně mění v mozaiku biotopů, které jsou rájem pro ptáky a další živočichy a rostliny, dokazuje potvrzený výskyt a rozmnožování užovky stromové, která je nej-

ohroženějším českým hadem a vyskytuje se ostrůvkovitě na několika málo místech. Ze všech ptačích parků ČSO je území Kostelisek bohužel nejvíce ohroženo developerskou činností. Naštěstí jsou úspěšná jednání s vlastníky o odkoupení zájmových pozemků a díky pečlivé práci s místní veřejností a médií se daří park zdárně rozvíjet.

MOKŘADY POD SOPKAMI STŘEDOHOŘÍ

Mnišské louky, stohektarové území v zákrutu řeky Ploučnice u České Lípy uniklo vyhlášení zvláště chráněného území (ZCHÚ), přestože biodiverzita tohoto místa je na severočeské poměry vysoká. Každoročně přirozeně zaplavované louky s udivující populací kuněk ohnivých, rosníček zelených a dalších obojživelníků a plazů jsou sice evropsky významnou lokalitou známou jako Dolní Ploučnice, ale ta poskytuje jen tzv. základní ochranu bez promyšlené péče. Se záměrem vyhlásit ZCHÚ se tu nepočítalo, proto z velké části neobhospodařované území se skládkou odpadních kalů a četnými menšími černými skládkami bylo ideálním kandidátem k obnově zaniklých biotopů tak, aby sloužily ohroženým lučním ptákům jako v minulosti. Jejich současnou i potenciální biologickou pestrost určuje i výrazná geomorfologická různorodost. Říční terasy s různou akumulací sedimentů představují biotopy od zcela mokřadních s žebratkou bahenní, přes luční porosty s prstnatcem májovým až po

*Ptačí parky dobře zadržují vodu v krajině, zde se o tom přesvědčuje exkurze na Mnišských loukách.
Foto: Lucie Vacková*

Vlha pestrá je skutečně pestrobarevný obyvatel nejmenšího ptačího parku ČSO – Malé Lipové. Foto: Ludmila Korešová

zcela suché nejvýše položené písečné terasy, na nichž roste např. suchomilný štovík přímořský. Vymezené území protínají historická boční ramena Ploučnice, jejichž zbytky vytvářejí přirozené tůně. Kolem se rozprostírající lesy umožňují výskyt větších ptáků hnízdících na stromech, např. luňáků červených nebo krkavců velkých. Ti mohou komplikovat podporu mířenou na luční ptáky, kteří jsou pro tyto druhy často kořistí. Rovněž přítomnost velkého množství prasat divokých může být překážkou pro úspěšné hnízdění lučních ptáků. Přes všechny ohrožující faktory však již dnes v parku hnízdí jeřábi popelaví, čírky modré,

kopřivky obecné nebo slavíci modráčci. Velikost území a zvyšování pestrosti prostředí umožní koexistenci cílových ptáků i jejich predátorů. První zásahy na vlastních pozemcích ČSO v roce 2021 navrátily do místa čejky chocholaté, které tu několik let nebyly vůbec pozorované. Na místě zásahu se rovněž zdržuje stále větší množství bekasin otavních, objevili se severská slučka malá, chřástal vodní nebo chřástal kropenatý. Navazující opatření budou nadále směřovat k navýšení počtu zájmových druhů. Od podzimu bude v parku na ploše téměř 4 ha probíhat pastva Exmoorských koní, kteří budou udržovat nižší vegetaci

Nejmenší ptačí park ČSO – pískovna Malá Lipová hostí koloniálně hnízdící vlhy pestré (na obr.) a břehule říční. Foto: Eliška Valinová

trávy a rákosin, a tím vytvářet podmínky pro hnízdění dalších bahňáků.

NEJMENŠÍ PTAČÍ PARK PRO VLHY PESTRÉ

Zcela odlišný ptačí park vznikl na střední Moravě. Malá Lipová, suchá pískovna na dohled od města Přerova není ptáky oplývající mokřadem, ani refugiem extrémně vzácných či ohrožených ptačích druhů. Vlajkovým druhem je tu vlha pestrá, která se v Evropě úspěšně šíří severozápadním směrem, podobně jako řada dalších teplo-milných druhů. Ochrannářsky tedy nepatří mezi úplně prioritní taxony, ale jako atraktivní druh zhmotňuje nástroj komunikace s laickou veřejností, která se prostřednictvím nepopíratelného charisma tohoto druhu zapojuje do pozorování přírody a potažmo její ochrany. Těsně po zakoupení do vlastnictví ČSO se obnažená stěna pískovny stala také domovem kolonie dalšího druhu – břehule říční. Okolní vegetace hostí řadu dalších ptáků kulturní krajiny, jako je slavík obecný, vrabec polní nebo pěníce hnědokřídlá. Malá Lipová tak představuje ostrov života v celkem fádni zemědělské krajině Přerovska. Podstatnou část pískovny (1,5 ha) se podařilo ČSO vykoupit od původního vlastníka – města Přerova, které je myšlenka našeho nejmenšího ptačího parku velmi nakloněno.

Malý ptačí park s exoticky vypadajícími druhy jako je vlha pestrá či žluva hajná se stává výkladní skříní ČSO s možností snadného pozorování i focení fotogenických opeřenců. Radost z pobytu v rozmanité a nevšední přírodě tu tak dostává stejnou důležitost jako ochrana ptactva samotná. Pro naplnění poslání této rezervace připravujeme návštěvnickou infrastrukturu, jejíž součástí bude pozorovatelná a kryt pro fotografie.

IKONICKÁ LOKALITA JIŽNÍCH ČECH

Na jaře 2023 přichází ČSO s návrhem dalšího ptačího parku, tentokrát na jihu Čech. Volba padla na Zbudovská blata, jedny z nejrozsáhlejších luk v celém Česku, místo, které před téměř celoplošnou meliorací bývalo skutečným rájem lučních a mokřadních ptáků a dodnes zůstává zajímavou lokalitou s velkým ornitologickým potenciálem. A především je to poslední hnízdiště vzácného břehouše černoocasého. Tento velký prostor se líbí také bahňákovi, který již v Česku několik let nehnízdí,

a to kolize velké. Rozlehlé louky na Zbudovských blatech jsou stále oblíbenou migrační zastávkou. Kromě břehoušů zde můžeme pozorovat např. čejky chocholaté, vodouše rudonohé, kolihy velké nebo kalouse pustovky. Běžná jsou i pozorování velkého množství dravců, např. orlů mořských, luňáků červených i hnědých, motáka pilicha a pochopa. Na vykoupených pozemcích chceme vytvářet mělké tůně a zrušit podzemní meliorace tak, abychom dovedli vodu zpět do krajiny. Rádi bychom ve spolupráci s krajem a obcemi někdy v budoucnu vrátili zregulovanému Bezdrvskému potoku jeho původní přirozené meandry. Vzniklé mokřady plánujeme udržovat osvědčenou pastvou odolných velkých kopytníků, ostatně i v minulosti sedláci na blatech běžně pásli. Při hospodaření budeme vycházet z paměti krajiny a historických i současných leteckých snímků, kde je původní říční síť patrná, a hlavně z ekologických nároků hlavních cílových druhů: břehoušů a kolih. Nový domov zde při správném hospodaření ale mohou nalézt i čejky chocholaté, vodouši rudonoží, bekasiny otavní, pisily čáponohé nebo tenkozobci opační.

SPOLEČNĚ PRO PTÁKY A PRO LIDI

Motto ČSO „Společně pro ptáky i pro lidi“ je uplatňováno v koncepci všech ptačích parků. Veřejnost je do vzniku parků zapojena od úplného začátku. Dokonce výběr lokalit pro nové parky byl založen na seznamu kandidátských lokalit, které tvořily

Zbudovská blata jsou nejrozsáhlejší luční porosty v jižních Čechách, ve 20. století nešetrně odvodněné intenzivní meliorací. Foto: Ludmila Korešová

návrhy z řad široké veřejnosti a členů ČSO. Území pro ptačí parky jsou vykupována především ze štědrých darů mnoha podporovatelů. Příznivci se mohou i aktivně podílet přímo na terénních opatřeních, jako je sekání a odklizení biomasy, hloubení menších tůň, vyřezávání náletů nebo stavba nových ohrad pro velké kopytníky. Ptačí parky jsou zdarma otevřené veřejnosti po celý rok. Jen v době hnízdění je pohyb v citlivých částech parků omezen. Zájemci se mohou rovněž zúčastnit čistě osvětových akcí, které ČSO ve všech parcích několikrát ročně pořádá. Na Josefovských loukách a Kosteliskách intenzivně probíhá

jí i výukové programy pro mateřské, základní, ale i střední školy. Podobné programy plánujeme také v ostatních parcích. To vše navozuje provázanost veřejnosti s rozvojem sítě ptačích parků a doufáme i v zajištění jejich úspěšného fungování v budoucnosti.

OBNOVA PŘÍRODNÍ ROZMANITOSTI

Ve 20. letech 21. století zažíváme zdaleka největší úbytek přírodní rozmanitosti v historii lidstva. Je zřejmé, že k zastavení soustavného vymírání druhů a oslabování genofondu nestačí jen chránit vybrané dochované části přírody, ale je třeba také aktivní obnova hodnotných přírodních stanovišť. Do ní bude nutné kromě státních institucí zapojit i ostatní složky společnosti, od jednotlivých občanů a soukromých subjektů po nevládní neziskové organizace. Současně se nabízí možnost většího využití jednoho z nejsilnějších nástrojů ochrany přírody, a to práva vlastnického. V českých podmínkách již existují příklady, včetně stávajících ptačích parků ČSO, které tento princip naplňují a ukazují smyslnost a efektivitu tohoto přístupu. Ačkoliv rozhodujícím faktorem dalšího rozvoje bude hledání vhodných lokalit s potenciálem pro obnovní management a dostupnost klíčových pozemků, dlouhodobým cílem ČSO je do roku 2042 provozovat s podporou veřejnosti alespoň jeden velký ptačí park v každém kraji České republiky.

Zbudovská blata jsou poslední lokalitou v Česku, kde se pokouší (poslední léta bohužel neúspěšně) hnízdit vzácný bahňák břehouš černoocasý. Pro něj, i pro již vymizelou kolihu velkou bychom rádi připravili vhodné hnízdní prostředí – rozsáhlé podmáčené louky. Foto: Tomáš Bělka